

**EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR**

DOKTORI TÉZISEK

Brunczel Balázs

**Niklas Luhmann társadalomelméletének felépítése és az elmélet
politikatudományos és politikafilozófiai vonatkozásai**

Filozófiatudományi Doktori Iskola

A doktori iskola vezetője: Dr. Kelemen János CMHAS, intézetigazgató egyetemi tanár

Politikai Filozófia Program

A program vezetője: Dr. Ludassy Mária DSc., egyetemi tanár

Budapest, 2008.

1. A dolgozat célkitűzése

Dolgozatomban Niklas Luhmann társadalomelméletének politikatudományos és politikafilozófiai szempontból történő vizsgálatát tűztem ki célul. Ez annak elemzését jelenti, hogy Luhmann elméletének általánosabb szintű tételeiből miképp következnek a politikára vonatkozó megállapításai, hogyan fogalmazza újra a politikatudomány kulcsfogalmait, illetve miképp helyezhető el elmélete a társadalom- és politikai filozófia néhány fontos kérdése mentén. Mindezen kérdések vizsgálatához elkerülhetetlennek tartottam, hogy először ismertessem Luhmann elméletének felépítését, legfontosabb fogalmait, megállapításait, az azok közti összefüggéseket, illetve azt, hogy mindezekben a teoretikus döntésekben milyen törekvések vezérelték. Ily módon a dolgozat célkitűzése kettős: először Luhmann elméletének felépítését ismertetem, majd pedig az elmélet politikatudományos és politikafilozófia vonatkozásait tárgyalom.

Luhmann elméletének politikaelméleti és politikafilozófiai szempontból történő elemzését két okból tartom fontosnak. Egyfelől a politika kitüntetett szerepet játszik Luhmann elméletének egészében, másfelől pedig a politikatudományos és politikafilozófiai vizsgálódások számára igen fontosak lehetnek Luhmann meglátásai. A politika kitüntetett jelentőségét Luhmann-nál az adja, hogy leginkább e társadalmi részrendszer segítségével vagyunk képesek befolyásolni a társadalom működését, tehát az elmélet és a gyakorlat kapcsolata szempontjából kitüntetett jelentőséggel bír. Dolgozatom végén igyekszem továbbá megmutatni, hogy elmélete politikához való viszonyának tanulmányozása bizonyos szempontból Luhmann egész teoretikus törekvését új megvilágításba helyezheti. A politikatudomány és a politikai filozófia számára pedig azért lehetnek fontosak Luhmann meglátásai, mert e diszciplínák főbb kérdéseit egy rendkívül átfogó és komplex társadalomelmélet keretében veti fel, s a politikai jelenségek új és tágabb kontextusban való vizsgálata – még ha nem is fogadjuk el Luhmann megállapításait – mindenképpen jelentős ismerethozadékot jelent.

2. A dolgozat felépítése és az alkalmazott módszerek

A kettős célkitűzésből adódóan dolgozatom két nagyobb részre osztható. A 2-6. fejezetben az elmélet általános jellemzőit ismertetem, míg a 7-9. fejezetben Luhmann politikára vonatkozó megállapításait tárgyalom. Legvégül pedig a 10. fejezetben összegzem vizsgálódásom eredményét.

A luhmanni elmélet általános ismertetését egy áttekintő fejezettel kezdem (2. fejezet), melyben annak néhány fontos jellemzőjét még azelőtt ismertetem, mielőtt rátérnék az elmélet részletes, lépésről-lépésre történő tárgyalására. Erre az áttekintő fejezetre azért van szükség, mert így olyan előzetes rálátást nyerhetünk a luhmanni elmélet egészére, amely megkönnyíti elmélete belső összefüggéseinek és egyes teoretikus döntéseinek megértését. Ezután következik az elmélet tulajdonképpeni ismertetése, melyet a legáltalánosabb szinttől a konkrétabb területek felé haladva végzek el. A 3. fejezetben a differenciaelméletet és az általános rendszerelméletet, a negyedikben ennek a szociális jelenségekre való alkalmazását, vagyis a szociális rendszerek elméletét, míg az ötödikben a szociális rendszerek egy típusát, a társadalmat tárgyalom. Végül a 6. fejezetben Luhmann tudásszociológiájának elemzésén keresztül kísérletet teszek elmélete körkörös felépítésének szemléltetésére, vagyis annak bemutatására, hogy a modern társadalom általa leírt jellemzőiből miért éppen olyan követelmények származnak az elméletalkotással szemben, melyek differenciaelméleti kiindulópontoz vezetnek.

A második, Luhmann-nak a politikával kapcsolatos nézeteit tárgyaló részben először azt vizsgálom, hogy miképp jellemzi Luhmann a politikát mint a társadalom egyik funkcionális részrendszerét, illetve hogy általános elméleti megfontolásai alapján miképp fogalmazza újra a politikatudomány olyan fontos kulcsfogalmait, mint állam, legitimitás, demokrácia, közvélemény és jóléti állam (7. fejezet). Azért erre az öt fogalomra esett a választásom, mert ezekről Luhmann-nak meglehetősen markáns és a politikatudományos főáramtól eltérő véleménye van, illetve e fogalmak újraértelmezése igen szemléletesen testesíti meg azokat a teoretikus törekvéseket, melyek Luhmann elméletének általános ismertetése során rajzolódnak majd ki. Ezután Luhmann elméletét négy társadalom- és politikafilozófiai vita tükrében vizsgálom meg és helyezem el (8. fejezet). Ezek: a realista és a konstruktivista álláspontok közti ismeretelméleti és tudományfilozófiai vita; a módszertani individualizmus és holizmus kérdése; az emberjogi univerzalizmus és a kulturális relativizmus közti ellentét; illetve a luhmanni elméletnek a legfontosabb ideológiákhoz való viszonya. E négy kérdés tulajdonképpen a társadalom- és politikafilozófiai viták magvát alkotja, s így remek eszközül szolgálnak az elmélet elhelyezésére. Továbbá e kérdések rávilágítanak a luhmanni elmélet sajátos vonásaira, mivel több esetben is azt fogjuk tapasztalni, hogy Luhmann a szembenálló táborok egyikébe sem sorolható be egyértelműen, illetve igen újszerű fogalmi és teoretikus megoldásokat kínál e társadalomelméleti kérdések újrafogalmazása és meghaladása számára. Végül pedig a luhmanni elmélet kritikája következik. Először ismertetem és csoportosítom az ellene leggyakrabban megfogalmazódó

kritikákat, majd vázoló két ellenvetésemet Luhmann politikával kapcsolatos elgondolásaira vonatkozóan (9. fejezet).

Az első részben, vagyis a luhmanni elmélet általános ismertetésekor textuális elemzést követek. Érvelhetnénk a kontextuális eljárás mellett is, hiszen Luhmann elmélete több fontos irányzattal is érintkezik, melyek közül a rendszerelmélet a legfontosabb. Elindulhatnánk tehát annak elemzése mentén is, hogy Luhmann elmélete miképp kapcsolódik az őt megelőző rendszerelméleti elgondolásokhoz, illetve hogyan módosította azokat. Ekkor elsősorban arra helyeznénk a hangsúlyt, hogy miképp viszonyult elmélete Talcott Parsonséhoz. Ezt a megközelítést több okból kifolyólag sem tartom célravezetőnek. Egyrészt Luhmann olyan radikális módon értelmezte újra a rendszerelméleti fogalmakat és tételeket, hogy a korábbi elméletek elemzése nem sok támpontot nyújtana, sőt akár félrevezető is lehetne. Másrészt pedig Luhmann rendszerelméleti elgondolásai – legalábbis munkássága legvégén – már nem kiindulópontként jelentek meg, hanem egy általánosabb elmélet, nevezetesen a differenciaelmélet egyik a eseteként. Úgy gondolom, hogy oly módon érthetjük meg legjobban Luhmann elméletét, ha annak építőelemeit vizsgálva elsősorban azok egymáshoz való viszonyára, tehát az elmélet belső kohéziójára koncentrálunk. Olykor persze elkerülhetetlen, hogy utaljunk a kontextusra is, hiszen Luhmann számos fogalmat vett át más elméletekből, illetve sokszor kapcsolódott nagy tradícióra visszatekintő teoretikus vitákhoz.

A második, a politikáról szóló részben már nagyobb szerephez jut a kontextuális elemzés, bár a politikai kulcsfogalmak luhmanni újraértelmezésének tárgyalásakor még csak korlátozott mértékben. E dolgozat keretei között nem tartottam kivitelezhetőnek azt, hogy vázoljam az állam-, a legitimitás- és a demokráciaelméletek különböző válfajait vagy a közvéleményre és a jóléti államra vonatkozó elképzeléseket. E kérdésekben egyébként is inkább sok eltérő és egymást részben átfedő véleményt, mintsem két vagy néhány kikristályosodott pólust találhatunk, s így e kontextusok kevésbé szolgálhatnának támpontul Luhmann elméletének elhelyezéséhez. Mindazonáltal ezen elemzések során sem kerülhetjük el, hogy utaljunk a kontextusra, hiszen Luhmann saját elképzeléseit rendszerint más, általa bevettnek vélt nézetek ellenében ismerteti. A valódi kontextuális elemzést azonban csak a fent említett négy társadalom- és politikafilozófiai kérdés tárgyalása jelenti. E kérdésekben – szemben az imént említett politikai fogalmakkal – találhatunk két, illetve az ideológiák esetében három olyan letisztult álláspontot, melyek jó tájékozódási pontul szolgálhatnak, ha el akarjuk helyezni a luhmanni elméletet.

3. A dolgozat eredményei

Dolgozatom első részében a luhmanni elmélet felépítését, legfontosabb fogalmait és megállapításait mutattam be.

- Az elemzést az elmélet egészére vonatkozó néhány jellemző vonás tárgyalásával kezdtem. Luhmann célja a társadalom elméletének megalkotása. Szerinte azonban társadalomelmélet és ismeretelmélet egymást feltételezik, Luhmann célja tehát egy olyan elmélet megalkotása, amely oly módon írja le a társadalmat, hogy közben a társadalom és az annak részeként végbemenő megismerés kapcsolatára is reflektál. Ez azt eredményezi, hogy elmélete körkörös felépítményű, s nem találhatunk benne alapot, kiindulópontot. Ezzel egyben elveti a filozófia és a szociológia viszonyának olyan értelmezését, miszerint a filozófia megalapozná a szociológiai kutatást.
- A luhmanni elméletben négy absztrakciós szint különböztethető meg. A legfelső, legabsztraktabb szinten található a differenciaelmélet, melyet Luhmann elsősorban George Spencer Brown elméletére alapoz. Ennek egy lehetséges formája az általános rendszerelmélet. Az általános rendszerelmélet Luhmann-nál az autopoietikus rendszerek elméletét jelenti, mely koncepció Humberto Maturana és Fransisco Varela neurobiológusoktól származik. Az általános rendszerelmélet szociológiai alkalmazása, vagyis a szociális rendszerek általános elmélete jelenti a következő szintet. A szociális rendszerek tovább bonthatók társadalomra, szervezetekre, interakciókra és társadalmi mozgalmakra. Az elmélet rekonstrukcióját a legabsztraktabb szinttől a konkrétabbak felé haladva végeztem el.
- A differenciaelmélet értelmében a differencia megelőzi az azonosságot, mivel ahhoz, hogy valamit megjelölhessünk, először meg kell különböztetnünk minden mástól. A világ minden megfigyelése egy megkülönböztetéssel kezdődik. Ennek értelmében a rendszerelmélet nem más, mint a világ megfigyelése a rendszer/környezet megkülönböztetés segítségével. A rendszer maga pedig a rendszer/környezet megkülönböztetés egysége. Döntően meghatározza Luhmann elméletét az operacionalista szemlélet, vagyis az, hogy minden szociális és pszichikai jelenséget eseményszerű, tehát csupán pillanatnyi időtartammal rendelkező műveletekből kíván felépíteni. A luhmanni elmélet építőköve tehát a műveletként felfogott megfigyelés, a megfigyelés fogalmát nem

csupán a pszichikai, hanem a szociális rendszerekre is alkalmazva. Ennek értelmében a rendszernek nincs a műveletektől független léte, kizárólag azáltal létezik, hogy a műveletek végrehajtják az adott rendszerre jellemző rendszer/környezet megkülönböztetést.

- A luhmanni elmélet két központi jelentőségű megállapítása a műveleti zártság és az autopoiesisz tétele. A műveleti zártság tétele azt mondja ki, hogy a rendszerre jellemző műveletek nem léphetnek ki a rendszerből, illetve más, nem a rendszerhez tartozó műveletek sem léphetnek oda be. Az autopoiesisz elve értelmében pedig a rendszer kizárólag saját korábbi műveletei segítségével hozza létre műveleteit.
- Az általános rendszerelmélet bemutatása után annak egyik esetének a szociális rendszerek tárgyalására tértem rá. A szociális rendszerek jellegzetes műveleti módja a kommunikáció. A kommunikációt Luhmann három szelekció, az információ, a közlés és a megértés együttes megvalósulásaként határozza meg. Luhmann szakít azzal a szociológiai tradícióval, amely rendszerint a cselekvésben vélte felfedezni a szocialitás alapegységét.

Ezután a szociális rendszerek egyik típusának, a társadalomnak az elemzése következett. Luhmann társadalomelmélete három fő alkotóelemből tevődik össze, úgymint kommunikációelmélet, evolúcióelmélet és rendszerelmélet.

- Luhmann szerint a kommunikációelméletnek három alapvető kérdést kell megválaszolnia, ugyanis a kommunikáció három értelemben valószínűtlen jelenség: 1.) Először is valószínűtlen, hogy létrejön a megértés. 2.) Másodszor valószínűtlen, hogy a kommunikáció elér olyan címzettekhez, akik térben és időben távol vannak. 3.) Harmadszor pedig valószínűtlen az, hogy a kommunikáció sikeres lesz, vagyis a címzett aszerint alakítja viselkedését, ahogy azt elvárják tőle. E három valószínűtlenség megoldására egy-egy kommunikációs médium szolgál. A nyelv a megértés valószínűtlenségét hivatott kiküszöbölni, az elterjesztő médiumok – mint az írás, a könyvnyomtatás vagy az elektronikus médiumok – a címzettek elérését biztosítják, míg a sikermédiumok – vagyis a szimbolikusan általánosított kommunikációs médiumok – a kommunikáció elfogadását segítik elő.

- Luhmann társadalomelméletének második komponense az evolúcióelmélet. Luhmann az evolúciót három mechanizmus, a variáció, a szelekció és a restabilizáció segítségével írja le. A három evolúciós mechanizmust Luhmann egy-egy rendszerelméleti fogalomhoz rendeli. A variáció a műveletekre vonatkozik, a szelekciót a struktúrák végzik, a restabilizáció pedig a rendszer feladata. Luhmann szerint maga az evolúció is alá van vetve az evolúciónak, vagyis a társadalom átalakulásával változnak az evolúciós mechanizmusok jellemzői. A legősibb, törzsi vagy más néven szegmentált társadalmakban nem válik el a variáció és a szelekció mechanizmusa, s így tulajdonképpen evolúcióról sem beszélhetünk. A szociokulturális evolúció csak a rétegzett, hierarchikus társadalmak kialakulásával indul meg. Ezekben a társadalmakban azonban a szelekció és a restabilizáció elkülönülése hiányzik, mivel az elsősorban a vallás által meghatározott szelekció az ösztársadalmi stabilitás fenntartását szolgálja. A szelekció és a restabilizáció elválása csak a harmadik társadalomtípusban, a funkcionálisan differenciált, vagyis a modern társadalmakban megy végbe. Itt azonban a restabilizáció a variáció ösztönzésén alapul, vagyis e két mechanizmus nem választható szét.
- Luhmann társadalomelméletének harmadik összetevője a rendszerelmélet, ami itt a társadalom differenciálódási formáinak vizsgálatát jelenti. Luhmann a társadalmak esetében négy differenciálódási formát különböztet meg:
 - Szegmentált differenciálódás esetén a társadalmi részrendszerek egyenlők.
 - A centrum/periféria szerinti differenciálódás azt jelenti, hogy a társadalom egyenlőtlen részekre oszlik, kiemelkedik egy centrum.
 - A rétegzett vagy hierarchikus társadalomban a társadalmi részrendszerek szintén egyenlőtlen, rang szerinti alá-fölérendeltségi viszonyban állnak egymással.
 - Végül pedig a Luhmann által megnevezett utolsó differenciálódási forma, mely a modern társadalmak sajátja, a funkcionális differenciálódás, vagyis amikor a részrendszerek bizonyos funkciók ellátására specializálódnak.

Ezután azt elemeztem, hogy ha úgy írjuk le a modern társadalmat, ahogy Luhmann teszi, akkor abból miért következik az, hogy olyan ismeretelméleti kiindulópontot kell választanunk, amelyet választottunk, vagyis miért a differenciaelmélet a legadekvátabb eszköz a modern társadalom leírására. Ez Luhmann tudásszociológiájának vizsgálatát jelenti.

- Luhmann tudásszociológiája a társadalom struktúrája és a szemantika kapcsolatának elemzésében áll. Eltérően egyéb tudásszociológiai elgondolásoktól, Luhmann tudásszociológiája nem egy adott társadalmon belüli eltérésekre kérdez rá, hanem a különböző társadalomtípusok közti átmenet kiváltotta gondolkodásbéli változásokra. A tudásszociológia Luhmann elméletében a modern társadalom kialakulása révén létrejött szemantikai változások elemzését jelenti.
- A társadalom struktúraváltását a koraújkorban nem szociológiai elmélettel írták le, hanem az úgynevezett koraújkori antropológia segítségével, vagyis az emberen keresztül. Luhmann célja az újkor ezen antropocentrikus és a mai napig ható leírásának a kritikája és helyettesítése szociológiai módszerekkel, amit a szociológiai felvilágosodás programjának is nevez.
- Luhmann szerint a funkcionálisan differenciált társadalomban az autoritás megszűnése miatt nem indulhatunk ki az azonosságból. A szemantikát úgy kell felépítenünk, hogy nem tételezhetjük adottnak a megfigyelés tárgyának azonosságát, hanem azt mindig a megfigyelőnek kell létrehoznia. Luhmann szerint ennek a követelménynek tesz eleget a differenciaelméleti kiindulópont. Elérkeztünk tehát oda, ahol a luhmanni elmélet részletes bemutatását elkezdjük, a kör tehát bezárult.

Az eddigiek a luhmanni elmélet egészének tárgyalását jelentették. Ezután tértem rá Luhmann politikával kapcsolatos gondolatainak elemzésére.

- A politikatudományos vagy politikafilozófiai kérdések Luhmann munkásságában kétféleképpen jelennek meg. Egyfelől maga a politika is egy a modern társadalom részrendszerei közül, tehát igaz rá mindaz, ami a társadalmi részrendszerekre. Másfelől pedig a politikatudomány és a politikai filozófia kulcsfogalmait is újraértelmezi rendszerelmélete segítségével. E kérdések sorában az állam, a legitimitás, a demokrácia, a közvélemény és a jóléti állam fogalmát tárgyaltam.
- A politika Luhmann elméletében a társadalom egy funkcionális részrendszere, melynek funkciója a mindenki számára kötelező érvényű döntések meghozatala. A rá jellemző szimbolikusan általánosított kommunikációs médium a hatalom. A politikai

kommunikációt pedig a kormányzat/ellenzék bináris kód különbözteti meg az egyéb kommunikációktól.

- Luhmann az államnak több meghatározását is adja. Az állam egyrészt a politikai rendszer önleírása, másrészt a globális politikai rendszer territoriális szegmense, harmadrészt pedig centrális politikai szervezet.
- Luhmann elutasítja azokat a legitimitás-koncepciókat, melyek a meggyőződést vagy a konszenzust teszik meg a legitimitás alapjának, illetve amelyek a legitimitás kérdését a döntés tartalmára vonatkozóan teszik fel. Luhmann-nál a legitimitás a döntési eljárásra vonatkozik. Luhmann szerint a legitimitás általános hajlandóság arra, hogy tartalmilag még meghatározatlan döntéseket bizonyos toleranciahatárokon belül elfogadjunk, vagyis a legitimitást az eljárás teremti meg. Az eljárást pedig nem azért ismerjük el legitimnek, mert meg vagyunk győződve helyességéről, hanem egy tanulási folyamatnak köszönhetően.
- Luhmann szerint a demokrácia nem a nép uralma, s nem is olyan elv, amely szerint minden döntésnek a részvételen kellene alapulnia. Luhmann értelmezésében a demokrácia nem más, mint a politikai rendszer csúcsának megkettőződése kormányzatra és ellenzékre. A kormányzat/ellenzék kód legnagyobb vívmánya, hogy a hatalommal nem rendelkezőknek is bizonyos értelemben hatalmat ad, vagyis nem rekeszti ki azokat teljesen, miközben biztosítja a hatalomkoncentrációt és a kormányzás lehetőségét.
- Szemben a közvélemény egyéb felfogásaival – illetve elsősorban Habermas elméletével – Luhmann szerint a közvélemény vagy a nyilvánosság funkciója elsősorban nem az egyéni vélemények artikulációja, ütköztetése, illetve a konszenzus elérése. Nála a közvélemény szerepe a kommunikációs lehetőségek szűkítése a kommunikációs témák segítségével.
- Luhmann a jóléti államot a modernitásra jellemző funkcionálisan differenciált társadalomszerkezet elkerülhetetlen következményének tekinti, ugyanakkor úgy véli, hogy a jóléti állammal kapcsolatos társadalmi elvárások teljesíthetetlen követelményeket támasztanak a politikával szemben. Ez a folyamat újabb és újabb problémákat generál, s végső soron veszélyezteti a funkcionális részrendszerek autonóm működését.

Luhmann-nak a politikára vonatkozó elképzeléseit a következő pontokban foglalhatjuk össze:

- A politikára Luhmann mint a modern társadalom egyik funkcionális részrendszerére tekint, s mint ilyen, az nem foglal el speciális pozíciót a társadalom egyéb részrendszereihez képest. Ezzel az állításával Luhmann szembehelyezkedik azokkal az elképzelésekkel, melyek a politikának kiemelt helyzetet tulajdonítanak a társadalomban, és azta többi társadalmi szférát irányítani képes területként jellemzik.
- A politikatudomány alapfogalmainak újraértelmezése során Luhmann legfontosabb újítása a korábbi elgondolásokhoz képest abban áll, hogy e fogalmakat szociológiai szempontok alapján alkotja újra. Úgy is fogalmazhatunk, hogy szociologizálja azokat a fogalmakat – ilyenek például a legitimitás, a demokrácia vagy a közvélemény – melyek meghatározásában korábban filozófiai vagy jogi, tehát normatív elgondolásokra támaszkodtak. E fogalmak meghatározásakor Luhmann a modern társadalom struktúrájából indul ki, s nem pedig az individuumokból, ahogy tette azt a többi megközelítés.
- Annak következtében, hogy a legtöbb politikatudományos alapfogalom a modern társadalom strukturális jellemzői alapján nyeri el értelmét, azok egyfajta komplexumjelleggel öltönek. Ez azt jelenti, hogy az olyan fogalmak, mint a legitimitás, a demokrácia, a közvélemény vagy a jóléti állam, nem ragadhatók ki a modern társadalom kontextusából, és nem értelmezhetők a funkcionálisan differenciált társadalomstruktúra nélkül.
- A politikai alapfogalmak e szociologizálásának talán az a legfigyelemreméltóbb és egyben a legtöbb vitát kiváltó következménye, hogy azok a jelenségek, melyeket más elméletek a modernitás hiányosságaiként, az elérhető optimális állapothoz viszonyított deficitekként, tehát orvosolható és orvosolandó problémákként festettek le, Luhmann-nál a modern társadalom struktúrájának egyenes következményeiként, s ezáltal jobbra orvosolhatatlan tünetekként, mondhatni normalitásként jelennek meg.

A következő fejezetben Luhmann elméletét négy, a társadalom- és politikai filozófiában meghatározó vita alapján vizsgáltam.

- A realizmus-konstruktivizmus vita tükrében Luhmann álláspontja sajátos képet mutat. Egyfelől a vita ismeretelméleti, tudományfilozófiai aspektusát tekintve egyértelműen konstruktivista nézeteket vall. Konstruktivizmusa a legradikálisabbak közé tartozik, ami a megismerés és a külvilág közti bármiféle műveleti kapcsolat lehetőségének teljes tagadásából ered. Továbbá az ismeretelméleti kérdéseket a legalapvetőbb szinten értelmezi újra, ami abban áll, hogy az alapvető ismeretelméleti fogalmakat a szociális rendszerekhez rendeli. Ezzel egyúttal elveti a szubjektum/objektum megkülönböztetést, mint az ismeretelmélet bevettnek tekinthető kiindulópontját is. Ami azonban a vita kulturális vagy politikai vonatkozásait illeti, nézetei sokkal inkább a realista táborhoz állnak közel, vagyis nem kérdőjelezi meg a tudomány autoritását.
- Luhmann a módszertani individualizmus és kollektivizmus vitának már a kiinduló problémafelvetését, vagyis az individuum/kollektívum megkülönböztetést is elhibázottnak tartja, mivel az nem hozható fedésbe rendszerelméleti kiindulópontjával, a szociális, pszichikai és biológiai rendszerek éles elhatárolásával. Ezzel együtt Luhmann elmélete értékelhető e vita mentén. Módszertani kollektivistának tekinthető, amennyiben a szociális rendszerek emergens jellegét hangsúlyozza, ugyanakkor teoretikus célkitűzései között fontos szerepet játszik a szociális jelenségek olyan újrafogalmazása, amely megállja helyét a kollektivistákkal szemben felhozott kritikákkal szemben, mint például a struktúrákkal kapcsolatos ontológiai problémák, a determinizmus vagy a funkcionális magyarázat kérdése.
- Luhmann az emberi jogokat, vagy az ő szóhasználatával az alapjogokat, nem az emberektől elválaszthatatlan univerzális jogoknak tekinti, hanem a funkcionálisan differenciált társadalom velejáróinak. Az alapjogok funkciója a funkcionális részrendszerek autonómiájának megőrzése elsősorban a politika bürokratizáló tendenciáival szemben.
- Ami az ideológiai besorolás kérdését illeti, a gyakorlati politikai elvek tekintetében Luhmann leginkább a liberálisok álláspontjához áll közel. Más képet kapunk azonban, ha

elméleti vagy módszertani kérdések alapján kíséreljük meg elhelyezni őt. Ebben a tekintetben fordított a helyzet, álláspontja leginkább a liberálisokéval áll szemben. Némely ponton érintkezik a konzervatívokéval és a szocialistákéval is, de egyértelműen egyik táborba sem sorolható be.

Végül pedig két kritikát fogalmaztam meg a luhmanni elmélettel kapcsolatban.

- Az első kritikai észrevételem úgy hangzik, hogy a politika olyan lényeges eltéréseket mutat a többi funkcionális részrendszerhez képest szabályozottság, szervezettség, centralizáltság, illetve az aktorok jelentőségének tekintetében, hogy véleményem szerint nem kezelhetjük azokkal analóg módon. Lehetséges megoldásként azt javaslom, hogy a többi részrendszerrel ellentétben a politikát ne makroszintű, hanem mezoszintű rendszerként kezeljük.
- A másik kritikai megjegyzésem azzal kapcsolatos, amit Luhmann politikai elméletnek nevez. Luhmann politikai elmélet alatt nem tudományos elméletet ért, hanem a politikai rendszer önreflexióját, amely orientálja a politika működését. Luhmann szerint jelenleg hiányzik a megfelelő politikai elmélet, s véleménye szerint annak megalkotása leginkább az ő társadalomelmélete alapján lenne lehetséges. Szerintem azonban a luhmanni elmélet nem alkalmas erre, elsősorban azért nem, mert nem képes olyan pozitív tartalmakat kínálni, melyek vonzóvá tehetik az annak alapján létrejövő politikai elméletet.

4. Disszertációm témájához kapcsolódó publikációim

Tudományos folyóiratokban és könyvekben megjelent tanulmányok:

1. A luhmanni elmélet felépítése és funkcionális aktualitása. In: Kiss Endre (szerk.): Demokráciaelmélet és demokratikus deficitek a globalizáció korában, Friedrich Ebert Alapítvány, 2007. 66-74.
2. A luhmanni elmélet felépítése. In: Társadalomkutatás, 2007 (25)/3. 297-320.
3. A kognitív tudománytól az ismeretelméleten át a politikáig: George Lakoff empirikusan felelős filozófiája. In: Pro Philosophia Füzetek 2007, 51. szám. 141-170.

Szakfordítás:

1. Niklas Luhmann: Bevezetés a rendszerelméletbe. Gondolat Kiadó, 2006.

Konferencia előadások:

1. Demokráciaelmélet az aktuális filozófiai viták összefüggésében. Elhangzott a „Demokráciaelmélet és demokratikus deficit a globalizáció korában” című konferencián a Friedrich Ebert Alapítvány, a Német-Magyar Filozófiai Társaság és a Kodolányi János Főiskola szervezésében, Budapest, 2006 április 28.
2. A politikai metaforák és a modern társadalom struktúrája. Elhangzott a „Metafora, trópusok, jelentés” című konferencián az ELTE BTK Filozófiai Intézet és az MTA-ELTE Nyelvfilozófiai Kutatócsoport rendezésében, Budapest, 2006. szeptember 28-29.
3. A politikai cselekvés lehetőségeinek a módosulása a globalizáció korában. Elhangzott a „Globális és hazai problémák tegnaptól holnapig” című konferencián az MTA Jövőkutatási Bizottságának rendezésében, Győr, 2006 október 6-7.
4. Differencia és identitás Niklas Luhmann-nál. Elhangzott a „Történelem és önazonosság (A modern identitás a filozófiai hagyomány és a klasszikus idealizmus szövegösszefüggésében)” című konferencián a Német-Magyar Filozófiai Társaság, a Konrad Adenauer Alapítvány és a Kodolányi János Főiskola rendezésében, Budapest, 2007. november 9-10.
5. Political Theory and Globalisation. Elhangzott a European Network for the Study of Globalisation éves konferenciáján, Fürstenfeld, Ausztria, 2008. március 28-29.